

Peer Reviewed Refereed and
UGC Listed Journal
(Journal No. 47026)

ISSN 2319 - 359X
AN INTERNATIONAL
MULTIDISCIPLINARY
HALF YEARLY
RESEARCH JOURNAL

IDEAL

Volume - X, Issue - I,
September - February - 2021-22
Marathi Part - I / Hindi

Impact Factor / Indexing
2019 - 6.601
www.sjifactor.com

Aijanta Prakashan

ISSN 2319 - 359X
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
HALF YEARLY RESEARCH JOURNAL

IDEAL

Volume - X

Issue - I

September - February - 2021-22

MARATHI PART - I / HINDI

Peer Reviewed Refereed and
UGC Listed Journal No. 47026

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING

2019 - 6.601

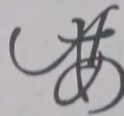
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Assit. Prof. Vinay Shankarrao Hatole

M.Sc (Math's), M.B.A. (Mkt), M.B.A (H.R),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod & Dir), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan

Aurangabad. (M.S.)

CONTENTS OF MARATHI PART - I

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१	संशोधन आराखडा : संशोधन कार्याची दिशा व नियोजनाच्या दृष्टीने आवश्यकता डॉ. अजय वासुदेव काटे	१-४
२	अर्थशास्त्रीय संशोधन पद्धती: भविष्यकालीन नियोजनासाठी एक आदर्श प्रा. अंकुश रणजीत जाधव	५-९
३	सामाजिक शास्त्रातील संशोधन अहवाल : पद्धती व आव्हाने दीपक भगवान पाटील	१०-१५
४	अर्थशास्त्रीय संशोधनातील आलेखाचा वापर: उपयुक्त तथ्य विश्लेषण प्रभाकर वसंत पगार	१६-२३
५	मानव्यविद्याशाखेतर्गत संशोधनातील समस्या : एक अभ्यास निकम अंबिका बाबू	२४-२९
६	प्राचीन भारतातील कलेचा विकास प्रा. डॉ. के. एल. गिरमकर	३०-३३
७	शाश्वत शेतीतील संशोधनाची गरज के. एस. चव्हाण	३४-३९
८	शाश्वत शेतीतील संशोधनाची फलित के. एस. तिडके	४०-४५
९	धुळे जिल्ह्यातील भिल्ल (आदिवासी) समाजाची आर्थिक व सामाजिक स्थिती-एक दृष्टीक्षेप श्री. नितीन मांगुलाल महाले प्रा. डॉ. अरुण उखा पाटील	४६-५४
१०	मराठी भाषेच्या संशोधनाचे स्वरूप प्रा. डॉ. राजेश चंदनशिव	५५-५८
११	भारतीय शेती : हरवलेली वाट आणि शाश्वत पद्धतीची गरज प्रा. डॉ. कल्याणकर पी. एम. सागर बाळासाहेब भंडारे	५९-६४
१२	पौगंडावस्थेतील योगाची भूमिका डॉ. संजय बी. सोनवणे	६५-६९
१३	प्रगत संशोधन पद्धती डॉ. सीमा राघु आवचर	७०-७३

८. शाश्वत शेतीतील संशोधनाची फलित

के. एस. तिडके

सहाय्यक प्राध्यापक अर्थशास्त्र विभाग, मविप्र समाजाचे, कर्मवीर काकासाहेब वाघ कला, विज्ञान आणि वाणिज्य महाविद्यालय,
पिंपळगांव (बसवंत)

प्रस्तावना

प्राचीन काळापासूनच भारत हा कृषिप्रधान देश राहिला आहे. त्यामुळे भारतीय अर्थव्यवस्थेचा कणा म्हणून भारतीय शेतीची ओळख आहे. लोकांच्या उपजीविकेचे साधन म्हणून भारतीय शेती भारताचा आत्मा आहे. प्राचीन काळापासूनच शेती क्षेत्रात पारंपारिक पद्धतीने उत्पादन घेतले जात होते. वाढत्या लोकसंख्येच्या अन्नविषयक गरजा पूर्ण करण्यासाठी १९६० च्या दशका पासून रासायनिक शेती पद्धतीचा वापर करण्यात आला. परंतु या रासायनिक शेतीचे अनेक दुष्परिणाम समोर आल्यामुळे अलीकडच्या काळात शाश्वत शेती पद्धतीचा वापर करण्यावर भर देण्याची उपाययोजना सुचविण्यात येत आहे.

शाश्वत शेती म्हणजे जमीन, पिके, वने, पशुधन, वन्यजीव, मासे, पर्यावरण इत्यादी पुनःर्जीत करण्याजोगे स्रोतांच्या प्रतवारीचा घसारा न होऊ देता संतुलीत व्यवस्थापन करून वर्तमान व भावी पिढीसाठी अन्न, वस्त्र व निवारा यांचा पुरवठा करणे होय. शाश्वत शेतीला सेंद्रीय शेती, नैसर्गिक शेती, पर्यावरणीय शेती असेही म्हणतात. शाश्वत शेतीत पर्यावरण संतुलनाला जास्त महत्त्व दिले जाते. म्हणून तिला पर्यावरणीय शेती म्हणतात. शाश्वत शेतीसाठी अन्नद्रव्ये व्यवस्थापनासाठी सेंद्रीय पदार्थ मुख्य स्रोत म्हणून वापरतात. शाश्वत शेतीला सेंद्रीय शेती असेही म्हटले जाते. भावी पिढीला आवश्यक असणाऱ्या मूलभूत स्रोतांना कोणत्याही प्रकारची हानी पोहचू न देता वर्तमान पिढीच्या गरजा भागवण्यासाठी अवलंबण्यात आलेली ही शेतीची पद्धती होय. प्रस्तुत शोध निबंधामध्ये संशोधनाच्या माध्यमातून विकसित झालेल्या शाश्वत शेतीच्या विविध पद्धती आणि शाश्वत शेतीचे फायदे-तोटे अभ्यासण्याचा प्रयत्न केलेला आहे.

संशोधन समस्या विधान

शाश्वत शेतीतील संशोधनाचे फलित अभ्यासणे.

संशोधनाची उद्दिष्टे

1. भारतीय अर्थव्यवस्थेतील शाश्वत शेतीची भूमिका स्पष्ट करणे.
2. शाश्वत शेतीच्या नवीन पद्धतींचा अभ्यास करणे.
3. शाश्वत शेतीमुळे होणाऱ्या चांगल्या वाईट परिणामांचा अभ्यास करणे.

संशोधन पद्धती

प्रस्तुत शोध निबंधामध्ये माहिती संकलनासाठी विविध मासिके, संदर्भ पुस्तके, व सांकेतिक स्थळे इत्यादींचा आधार घेण्यात आलेला आहे.

संशोधन विश्लेषण

शाश्वत शेतीच्या पद्धती

1. पीक रोटेशन

पीक रोटेशन हे शाश्वत शेतीचे सर्वात शक्तिशाली तंत्र आहे. सलग वर्ष एकाच मातीत एकाच पिकाची लागवड केल्याने होणारे परिणाम टाळणे हा त्याचा हेतू आहे. हे कीटकांच्या समस्यांना हाताळण्यास मदत करते, कारण अनेक कीटक विशिष्ट पिकांना प्राधान्य देतात. जर कीटकांकडे स्थिर अन्न पुरवठा असेल तर ते त्यांच्या लोकसंख्येचा आकार मोठ्या प्रमाणात वाढवू शकतात. रोटेशन कीटकांचे पुनरुत्पादन चक्र मोडते. रोटेशन दरम्यान, शेतकरी विशिष्ट पिके लावू शकतात, जे वनस्पती पोषक घटकांची भरपाई करतात. ही पिके रासायनिक खतांची गरज कमी करतात.

2. पर्माकल्चर शेती

संसाधनांचा अपव्यय कमी करण्यासाठी आणि उत्पादन कार्यक्षमता वाढवण्यासाठी पर्माकल्चर ही हेतू, रचना आणि स्मार्ट शेती असलेली अन्न उत्पादन प्रणाली आहे. पर्माकल्चर डिझाईन तंत्रात शेती न करता धान्य वाढवणे, औषधी वनस्पती, शीट मल्लिंग ई. फळझाडे आणि झुडपे यासारख्या बारमाही पिकांच्या वापरावर लक्ष केंद्रित केले आहे. जेणेकरून नैसर्गिक परिसंस्थेतील झाडे कशी कार्य करतील याची नक्कल डिझाईन केलेल्या प्रणालीमध्ये कार्य करते.

3. पिके झाकून ठेवणे

अनेक शेतकरी नेहमी शेतात विविध पिकांची लागवडीसाठी निवड करतात. आणि ते जमीन कधीही नापीक राहू देत नाहीत. यामुळे अनपेक्षित परिणाम होऊ शकतात. क्लोव्हर किंवा ओट्स सारख्या कव्हर पिकांची लागवड करून शेतकरी मातीची धूप रोखणे, तणांची वाढ दडपून टाकणे आणि जमिनीची गुणवत्ता वाढवणे हे आपले ध्येय साध्य करू शकतो. कव्हर पिकांच्या वापरामुळे खतांसारख्या रसायनांची गरजही कमी होते.

4. माती संवर्धन

माती हा कृषी परिसंस्थेचा मध्यवर्ती घटक आहे. निरोगी माती जीवनाने भरलेली आहे, जी बर्याचदा कीटकनाशकांच्या अतिवापरामुळे मारली जाऊ शकते. चांगली माती उत्पादन वाढवू शकते. तसेच अधिक मजबूत पिके तयार करण्यास मदत करते. अनेक प्रकारे मातीची गुणवत्ता राखणे आणि वाढवणे शक्य आहे. याचे उदाहरण म्हणजे कापणीनंतर शेतात पिकाचे अवशेष सोडणे आणि कंपोस्टेड वनस्पती साहित्य किंवा प्राणी खत वापरणे.

5. नैसर्गिक कीटक

नैसर्गिक कीटक शिकारी कीटकांवर प्रभावी नियंत्रण ठेवण्यासाठी, कारखान्याच्या विरोधात शेतीला पर्यावरणीय प्रणाली म्हणून पाहणे महत्वाचे आहे. उदाहरणार्थ, अनेक पक्षी आणि इतर प्राणी खरं तर कृषी कीटकांचे नैसर्गिक भक्षक आहेत.

आपल्या शेताचे व्यवस्थापन असे करावे जेणेकरून ते या कीटक भक्षकांच्या लोकसंख्येला आश्रय देतील. रासायनिक कीटकनाशकांच्या वापरामुळे कीटक भक्षकांची अंधाधुंध हत्या होऊ शकते.

6. एकात्मिक कीड व्यवस्थापन

एकात्मिक कीड व्यवस्थापन (IPM) हा एक दृष्टिकोन आहे, जो मूलतः रासायनिक पद्धतींच्या विरोधात जैविकांवर अवलंबून असतो. IPM कीटक व्यवस्थापनाचा सामना करण्यासाठी पीक रोटेशनच्या महत्त्वावर देखील भर देते.

एकदा कीटक समस्या ओळखल्यानंतर IPM हे सुनिश्चित करेल की रासायनिक उपाय फक्त अंतिम उपाय म्हणून वापरले जातील.

7. पॉलीकल्चर शेती

पॉलीकल्चर शेती हे तंत्र पीक रोटेशनसारखे आहे. जे सर्वोत्तम उत्पादन मिळविण्यासाठी नैसर्गिक तत्त्वांचे अनुकरण करण्याचा प्रयत्न करते. यामध्ये एका क्षेत्रात अनेक पिकांच्या प्रजाती वाढवणे समाविष्ट आहे. या प्रजाती सहसा एकमेकांना पूरक असतात आणि उपलब्ध संसाधनांचा पूर्णपणे वापर करताना एका प्लॉटवर उत्पादनांची अधिक विविधता निर्माण करण्यास मदत करतात.

उच्च जैवविविधता प्रणालीला हवामानातील चढउतारांकरिता अधिक लवचिक बनवते, संतुलित आहारास प्रोत्साहन देते आणि मातीची सुपीकता राखण्यासाठी नैसर्गिक यंत्रणा लागू करते.

8. कृषी वने

कृषी वने ही वाळवंटीकरणासाठी अतिसंवेदनशील माती असलेल्या कोरडवाहू प्रदेशातील शेतकऱ्यांचे एक शक्तिशाली साधन बनले आहे. त्यात पिके किंवा चराऊ जमीन यांच्यामध्ये झाडे आणि झुडुपे वाढवणे, दीर्घकाळ टिकणारे उत्पादक आणि वैविध्यपूर्ण जमिनीच्या वापरासाठी शेती आणि वनीकरण या दोन्ही पद्धतींचा समावेश आहे. झाडांची आणखी एक महत्वाची भूमिका अशी आहे जी अनुकूल तापमान राखते, माती आणि जमिनीतील आर्द्रता स्थिर करते, पिकांना वारा किंवा मुसळधार पावसापासून संरक्षण करते. या शेती व्यवस्थेतील झाडे उत्पादन विविधतेच्या शक्यता असलेल्या शेतकऱ्यांच्या उत्पन्नाचे अतिरिक्त स्रोत आहेत.

9. बायोडायनामिक शेती

बायोडायनामिक शेतीमध्ये "मानववंश शास्त्र" तत्त्वज्ञानावर आधारित पर्यावरणीय आणि समग्र वाढत्या पद्धतींचा समावेश आहे. हे कंपोस्टिंग, शेतातील जनावरांपासून जनावरांचे खत वापरणे, अन्न उत्पादनासाठी आवश्यक आरोग्य आणि मातीची सुपीकता निर्माण करण्यासाठी पूरक पिके कापणे किंवा फिरवणे यासारख्या

पद्धतीच्या अंमलबजावणीवर लक्ष केंद्रित करते. बायोडायनामिक पद्धती विविध उत्पादने, बाग, द्राक्षमळे आणि इतर प्रकारची शेती वाढवणाऱ्या शेतांवर लागू केल्या जाऊ शकतात.

10. उत्तम पाणी व्यवस्थापन

पाणी व्यवस्थापनाची पहिली पायरी म्हणजे लागवडीसाठी योग्य पिकांची निवड करणे होय. प्रदेशाच्या हवामानाशी अधिक जुळवून घेणारी स्थानिक पिके लागवडीसाठी निवडली जातात. जास्त पाण्याची मागणी न करणारी पिके कोरड्या भागासाठी निवडली पाहिजेत. सुनियोजित सिंचन व्यवस्था असणे गरजेचे आहे. अन्यथा नदीचा न्हास, कोरडी जमीन आणि मातीचा न्हास यासारखे इतर प्रश्न विकसित होतील. पावसाचे पाणी साठवून रेन वॉटर हार्वेस्टिंग सिस्टीमचा वापर दुष्काळी परिस्थितीमध्ये केला जाऊ शकतो. त्याशिवाय पुनर्वापरानंतर पालिकेचे सांडपाणी सिंचनासाठी वापरले जाऊ शकते.

शाश्वत शेतीचे फायदे

1. पर्यावरण संवर्धनासाठी योगदान

जीवन टिकवण्यासाठी आपल्या मूलभूत गरजा पूर्ण करण्यात पर्यावरणाचा मोठा वाटा आहे. याउलट, पर्यावरणाची काळजी घेणे आपले कर्तव्य आहे. जेणेकरून भावी पिढ्या त्यांच्या गरजांपासून वंचित राहू नयेत. शाश्वत शेती ही जमीन आणि इतर नैसर्गिक संसाधने जसे की पाणी आणि हवा यांचा उत्तम उपयोग करण्यास मदत करते. शाश्वत पद्धतीचा अवलंब करून शेतकरी नूतनीकरण करण्यायोग्य ऊर्जेवरील त्यांचे अवलंबन कमी करतील, रासायनिक खतांचा वापर कमी करतील आणि दुर्मिळ संसाधनांची बचत करतील. ही भरपाई हे सुनिश्चित करते की ही नैसर्गिक संसाधने वाढती लोकसंख्या आणि अन्नाची मागणी लक्षात घेऊन भावी पिढ्यांसाठी जीवन टिकवू शकतील.

2. भविष्यासाठी ऊर्जा बचत

आधुनिक शेती अपरिवर्तनीय ऊर्जा स्रोतांवर, विशेषतः पेट्रोलियमवर मोठ्या प्रमाणावर अवलंबून आहे. शाश्वत कृषी प्रणालींमुळे जीवाश्म इंधन किंवा अपरिवर्तनीय ऊर्जा स्रोतांची गरज आणि आर्थिकदृष्ट्या व्यवहार्य अशा प्रमाणात अक्षय स्रोत किंवा श्रमाची जागा कमी झाली आहे.

3. सार्वजनिक आरोग्य सुरक्षा

शाश्वत शेती घातक कीटकनाशके आणि खते यांचा वापर टाळते. परिणामी, शेतकरी फळे, भाज्या आणि इतर पिके घेण्यास सक्षम आहेत. जे ग्राहक, कामगार आणि आसपासच्या समुदायासाठी सुरक्षित आहेत. पशुधन कचऱ्याच्या काळजीपूर्वक आणि योग्य व्यवस्थापनाद्वारे शाश्वत शेती ही शेतकरी बांधवांना रोगजनकांच्या, विषारी आणि इतर घातक प्रदूषकांच्या प्रदर्शनापासून वाचवू शकते.

4. प्रदूषणास प्रतिबंध

शाश्वत शेतीचे मुख्य लक्षण म्हणजे शेतात निर्माण होणारा कोणताही कचरा शेतीच्या पर्यावरणात राहतो. त्यामुळे कचरा प्रदूषण होऊ शकत नाही. म्हणजेच शाश्वत शेती घातक प्रदूषणास नियंत्रित करते.

5. वायू प्रदूषणास पायबंद

पिकांचे अवशेष शेतात जाळल्यामुळे धुराच्या माध्यमातून हवेच्या गुणवत्तेवर परिणाम होतो. जसे शेण, वाहतूक आणि कापणी पासून धूळ, कीटकनाशकाच्या फवारणीतून आणि नायट्रोजन खताच्या वापरातून नायट्रस ऑक्साईड उत्सर्जन ई. शाश्वत शेतीमध्ये पिकांचे अवशेष जमिनीत समाविष्ट करून तसेच पिके झाकणे किंवा धूळ कमी करण्यासाठी देशी बारमाही गवताच्या पट्ट्या लावून हवेची गुणवत्ता सुधारण्याचे पर्याय आहेत.

6. जैवविविधता

शाश्वत शेतात विविध प्रकारच्या वनस्पती आणि प्राणी निर्माण होतात. परिणामी जैवविविधता निर्माण होते. पीक रोटेशन दरम्यान वेगवेगळी पिके लावली जातात. यामुळे माती समृद्ध होते, रोगांचे प्रतिबंध होते आणि कीटकांचा प्रादुर्भाव कमी होतो.

7. शाश्वत पशुधन व्यवस्थापन

शाश्वत शेतीमध्ये प्राण्यांच्या योग्य प्रजाती, प्राण्यांचे पोषण, पुनरुत्पादन, कळपांचे आरोग्य, चराई व्यवस्थापन ई. समाविष्ट आहे, ज्यामुळे दीर्घकालीन पशुधनाचा सर्वांगीण विकास होतो.

8. प्राण्यांसाठी फायदेशीर

शाश्वत शेतीमुळे प्राण्यांची चांगली काळजी घेतली जाते. त्यांचे चांगले संगोपन केले जाते. परिणामी ते नैसर्गिक पद्धतीने विकसित होतात. शाश्वत शेतकरी आणि पशुपालक हे पशुपालनाच्या विविध पद्धती लागू करून प्राण्यांच्या आरोग्याचे रक्षण करतात.

9. शेतकऱ्यांसाठी आर्थिकदृष्ट्या फायदेशीर

शाश्वत शेती पद्धतीमध्ये गुंतल्याच्या बदल्यात शेतकऱ्यांना त्यांच्या उत्पादनासाठी योग्य मोबदला मिळतो. यामुळे सरकारी अनुदानावरील त्यांचा अवलंबन मोठ्या प्रमाणात कमी होते आणि ग्रामीण समुदायांना बळकटी मिळते. सेंद्रिय शेतांना सामान्यतः कारखान्याच्या शेतांपेक्षा 2 ½ पट कमी श्रमाची आवश्यकता असते तरीही १० पट नफा मिळतो.

10. सामाजिक समता

शाश्वत शेती तंत्राचा सराव केल्याने कामगारांनाही फायदा होतो. कारण त्यांना अधिक स्पर्धात्मक पगार तसेच फायदे दिले जातात. ते मानवी आणि न्याय्य कामकाजाच्या परिस्थितीमध्ये देखील काम करतात, ज्यात सुरक्षित कामाचे वातावरण, अन्न आणि पुरेशी राहण्याची परिस्थिती समाविष्ट आहे.

शाश्वत शेतीचे तोटे / दोष

शाश्वत शेतीचे काही फायदे असले तरी काही तोटे देखील आहेत.

1. जमिनीचा मर्यादित वापर

शाश्वत शेतीमुळे होणारी मुख्य गैरसोय म्हणजे जमिनीचा मर्यादित वापर होय. ज्यामुळे मोठ्या प्रमाणात अन्न उत्पादन करणे कठीण होते. त्यामुळे मोठ्या प्रमाणावर उत्पादन शक्य होत नाही.

2. अधिक मेहनत

मशीनचा वापर कमीत कमी किंवा संपुष्टात येत असल्याने, यशस्वीरित्या वनस्पतींची निर्मिती करण्यासाठी जास्त वेळ लागतो आणि लोकांना उत्पादन कमी मिळते, जे उत्पन्न कमी करते.

3. कमी सुपीक जमीन

फक्त पिक बदल करून खते आणि इतर रसायनांचा वापर न करता जमिनीची सुपीकता वाढवणे खूप कठीण आहे.

4. कमी उत्पन्न

शाश्वत शेतीचा हा एक दोष सांगितला जातो. कारण जमिनीचा वापर कमी प्रमाणात केला जातो. शेतीतून मिळणारे उत्पन्न अत्यंत मर्यादित असते.

सारांश

अजूनही शेती हाच भारतीय अर्थव्यवस्थेचा कणा आहे, हे लॉकडाउन परिस्थितीतही अधोरेखित झाले. म्हणून केंद्र सरकार, राज्य सरकार यांच्याकडून शेती विकासावर लक्ष केंद्रित करून त्यादृष्टीने उपाययोजना करण्याचा प्रयत्न केला जात आहे. राज्य सरकार देखील शेतीचा शाश्वत विकास साध्य करण्यासाठी सतत प्रयत्नशील आहे. विविध प्रकारच्या योजनांची अंमलबजावणी शेती विकासाच्या दृष्टिकोनातून सरकारकडून केली जात आहे. म्हणून शेतकऱ्यांनी देखील शेतीचा विकास साध्य करण्यासाठी उदासीनता बाजूला ठेवून शेतीकडे केवळ उदरनिर्वाहाचे साधन म्हणून न बघता एक उद्योग व्यवसाय म्हणून बघितले तर शेतीचा शाश्वत विकास झाल्याशिवाय राहणार नाही. सेंद्रिय शेती पद्धतीचा विचार केला तर सेंद्रिय शेती पद्धती ही मूलभूत गरजांवर आधारित असलेली शेती पद्धती आहे. म्हणून शेतीप्रधान देशातील प्रत्येक शेतकऱ्याने शाश्वत शेती पद्धती, सेंद्रिय शेती पद्धती जाणून जर घेतली तर तिची अंमलबजावणी करणे सोपे होईल. औद्योगिक शेती ही कीटकनाशके, अनुवांशिक सुधारित जीव आणि खते यांसारख्या रसायनांवर आणि वर्धकांवर जास्त अवलंबून असते. शेतांचे व्यवस्थापन करण्यासाठी मोठ्या प्रमाणात जीवाश्म इंधन आणि मोठ्या मशीन वापरते. जरी या प्रकारच्या शेतीमुळे मोठ्या प्रमाणात अन्नधान्याचे उत्पादन करणे शक्य झाले असले, तरी आपल्या पर्यावरणीय व्यवस्थेवर या शेतीचे नकारात्मक परिणाम झाल्यामुळे शाश्वत शेतीकडे वाटचाल सुरु झाली आहे.

संदर्भ

- आर्थिक जगत - दि.व्य.जहागीरदार
- विकीपीडिया
- दैनिक अँगोवन
- www.google.com

C. E. Society's

**B. P. Arts, S. M. A. Science & K. K. C. Commerce College
Chalisingaon, Dist.- Jalgaon. (MS)**

NAAC Reaccredited B+ (3rd cycle)
(Diamond Jubilee Year 2021)

National E - Conference on

CHALLENGES AND OPPORTUNITIES IN RESEARCH: A MULTIDISCIPLINARY APPROACH (CORMA-2021)

Certificate

This is to certify that के. एस. तिडके, सहाय्यक प्राध्यापक अर्थशास्त्र विभाग, मविप्र समाजाचे, कर्मवीर काकासाहेब वाघ कला, विज्ञान आणि वाणिज्य महाविद्यालय, पिंगळगांव (बसवंत) has attended and enriched the deliberations of National E-Conference on **"Challenges and Opportunities in Research: A Multidisciplinary Approach (CORMA-2021)"** organized by C. E. Society's, B. P. Arts, S. M. A. Science & K. K. C. Commerce College Chalisingaon, Dist.- Jalgaon. (MS) on 2nd September 2021.

He /she has presented a Research paper entitled "शाश्वत शेतीतील संशोधनाची फलित"

His/her paper has been published in **UGC Refereed Journal No.- 47026 - IDEAL - ISSN - 2319 - 359X with Impact Factor - 6.601.**

**Secretary
Dr. A. B. Sawarkar**

**Convener
Dr. A. V. Kate
(Vice-Principal & IQAC Coordinator)**

**Chairman
Dr. M. V. Bildikar
(Principal)**